

ТЕРГОВГА ҚАДАР ТЕКШИРУВ БОСҚИЧИДА ДАЛИЛЛАРНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА НАЗОРАТ ҚИЛИШ ТАРТИБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Абдикадиров Абдурахман Романович

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси Магистратура тингловчиси

Аннотация. Мазкур мақолада терговга қадар текширув босқичида далилларни олиш, уларни қайд қилиш ва расмийлаштириш жараёнини ташкил этиш ва назорат қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари, шунингдек, мазкур йўналишдаги фаолиятни ташкил этишдаги муаммолар ва уларни бартараф этиш юзасидан таклиф берилган.

Калит сўзлари: Тергов ҳаракатлари, судга қадар иш юритиш, жиноят процесси иштирокчилари, жиноятларнинг таснифи, ходиса содир бўлган жойни кўздан кечириш учун асослар, ходиса содир бўлган жойни кўздан кечириш тактикаси.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОРЯДКА ОРГАНИЗАЦИИ И КОНТРОЛЯ ПРОЦЕССА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ НА ДОСЛЕДСТВЕННОЙ СТАДИИ

Аннотация: В данной статье предлагаются организационно-правовые аспекты процесса получения, фиксации и обработки доказательств на следственном этапе, а также проблемы организации деятельности в этой сфере и их устранения.

Ключевые слова: следственные действия, досудебное производство, участники уголовного производства, квалификация преступлений, основания для осмотра места происшествия, тактика осмотра места происшествия.

IMPROVING THE PROCEDURE FOR ORGANIZATION AND MONITORING OF EVIDENCE PROCESS AT THE PRE- INVESTIGATION STAGE

Annotation: This article offers organizational and legal aspects of the process of obtaining, recording and processing evidence in the pre-investigation phase, as well as problems in the organization of activities in this area and their elimination.

Keywords: Investigative actions, pre-trial proceedings, participants in criminal proceedings, classification of crimes, grounds for inspection of the scene, tactics of inspection of the scene of the incident.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 августдаги “Суд-тергов фаолиятида шахсининг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6041-сон Фармони¹да жиноят процессида шахсининг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш бўйича механизмлар тўлиқ ишга солинмаганлиги, қонунчиликда жиноят ишларини тергов қилиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ваколатларини аниқ

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.08.2020 й. 06/20/6041/1151-сон.<https://lex.uz>.

белгилаш билан боғлиқ бўшлиқлар мавжуд бўрасидаги фикрлар илгари сурилган бўлиб, ушбу камчиликларни бартараф этиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Шунингдек, жиноят-процессуал қонунчиликнинг мақсадларига эришиш ва унинг олдида турган вазифаларни самарали ҳал этиш учун, биринчи навбатда, жиноят ишида иштирок этаётган шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган махсус процессуал кафолатлар тизимини яратиш лозим².

Амалдаги Жиноят-процессуал кодексда терговга қадар текширув жараёнида амал қилиниши лозим бўлган бир қатор талаблар мавжуд бўлиб, уларнинг бажарилиши нафақат шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга, балки жиноят-процессуал қонун вазифаларининг самарали ижро этилишига ҳам хизмат қилади.

Маълумки, терговга қадар текширув жараёнида шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлаш масаласи ўзининг долзарблиги билан алоҳида аҳамият касб этади. В.С.Щадриннинг фикрича, жиноят процессида шахс ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг таъминланиш ҳолати ва самарадорлиги кўп жиҳатдан ушбу ҳуқуқлар ишни судга қадар юритиш жараёнида қай даражада таъминланаётганига боғлиқ. Жиноят-процессуал муносабатларда иштирок этаётган шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланмаслиги ёки чекланиши билан боғлиқ муаммоли ҳолатлар айнан ишни судга қадар юритиш даврида вужудга келади³. Шунинг учун ҳам, ишни судга қадар юритиш босқичининг таркибий қисми бўлган терговга қадар текширув жараёнини тартибга солишда асосий эътибор, энг аввало шахс ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлашга хизмат қиладиган аниқ процессуал жараёнларга қаратилмоғи лозим.

Фикримизча, терговга қадар текширув давомида жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари шахс ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилмаслигини таъминлаш билан бирга, уларга ўз ҳуқуқларидан тўлақонли фойдаланишлари учун барча шарт-шароитларни яратиш лозим.

Жиноят-процессуал муносабатларда шахсларнинг ҳуқуқларини кафолатловчи нормалар сифатида Жиноят-процессуал кодексининг

64-моддасини келтириш ўринли бўлади. Чунки ушбу норма ишни юритишга масъул органларга жиноят-процессуал муносабатларда иштирок этаётган шахсларнинг қонунда белгиланган ҳуқуқларини тушунтириб бериш ва бу ҳуқуқларни амалга оширишлари учун барча имкониятларни яратиш мажбуриятини юклайди⁴. Жумладан, Жиноят-процессуал кодексининг 64-моддасида суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судья гумон қилинувчига, айбланувчига, судланувчига, шунингдек жабрланувчига, фуқаровий даъвогарга, фуқаровий жавобгарга ва уларнинг вакилларига берилган ҳуқуқларини тушунтириб бериши ва бу ҳуқуқларни амалга ошириш имкониятларини таъминлаши шарт эканлиги қайд этилган.

Лекин ушбу нормада терговга қадар текширув жараёнида жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ёки бевосита ушбу жараёнида амалга оширувчи терговга қадар текширув органи мансабдор шахси ҳақида мутлақо тўхталиб ўтилмаган. Бу эса, ўз навбатида, ушбу жараён билан боғлиқ муаммо ва камчиликларга жиддий эътибор қаратиш лозимлигини тақозо этади.

Шунингдек, терговга қадар текширув жараёнида процесс иштирокчиларининг ҳуқуқлари кафолатланганлигини биз Жиноят-процессуал кодексининг 333-моддасида ўз ифодасини топганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу моддада қайд этилганидек, Жиноят-процессуал кодексининг 83-моддасининг 1 ва 2-бандларида ҳамда 84-моддаси биринчи қисмининг 1, 3–8-бандларида назарда тутилган ҳолатлар аниқланган тақдирда, терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки прокурор жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида қарор чиқаради, жиноят содир этилганлиги тўғрисида хабар берган фуқаро, корхона, муассаса, ташкилот, жамоат бирлашмаси ёки мансабдор шахс бу ҳақда хабардор

² Строгович М.С. Избранные труды. Т.2. – М.,1992. – С.277.

³Щадрин В.С. Процессуальные гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве: понятие и доктринальное толкование // Закон и время. – 2003. – №3. – С.110.

⁴Астанова Л.А. Жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар. – Т., 1997. – Б.68.

қилинади. Шунингдек, ушбу ҳолатда уларга қарор устидан шикоят қилиш ҳуқуқи ва тартиби тушунтирилиб ўтилиши лозим.

Шунингдек, амалдаги Жиноят-процессуал кодекси нормаларида ушбу кодекснинг 84-моддасида назарда тутилган асосларни қўллашдан процесс иштирокчиларига тегишли асоснинг моҳияти ва уни қўллаш натижасида келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатларни тушунтириш талаби белгиланмаган. Ваҳоланки, аксарият шахслар Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддасида ўз ифодасини топган асосларнинг ушбу кодекснинг 83-моддасида белгиланган реабилитация (оқлаш) учун асослар билан фарқини чуқур англаб етмайдилар. Бу эса ўзини айбсиз ҳисобламаган айрим шахсларга нисбатан ҳам жиноят ишини 84-моддада назарда тутилган асослар билан рад этилишига ва мазкур жиноятни содир этган ҳақиқий айбдор шахсларнинг жавобгарликдан кутулиб қолишига сабаб бўлиши мумкин.

Юқорида санаб ўтилганлардан келиб чиқиб, Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддасида назарда тутилган асослар бўйича жиноят ишини қўзғатишни рад этиш ҳақида қарор қабул қилишдан аввал жиноят процесси иштирокчиларига жавобгарликдан озод бўлиш ҳуқуқига эга эканлиги ва уларнинг қўлланилиши натижасида қандай ҳуқуқий оқибатлар вужудга келиши мумкинлиги бўйича тушунтиришлар бериш ва ушбу тушунтиришларни баённомада расмийлаштиришни ишни юритаётган мансабдор шахсга алоҳида мажбурият сифатида белгилашни Жиноят-процессуал кодексида қайд этиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида ва бошқа норматив ҳужжатларда⁵ суриштирув, дастлабки тергов ва суд жараёнида иштирок этувчи жиноят процесси иштирокчиларининг тушунчаси ва ҳуқуқий мақомлари аниқ белгилаб ўтилганлигини кузатишимиз мумкин. Лекин бундай фикрни биз ишни судга қадар юритиш босқичининг дастлабкиси бўлган терговга қадар текширув жараёни ҳақида билдириб ўта олмаймиз.

Терговга қадар текширув жараёнида ушбу жараёни бевосита амалга ошириш учун масъул сифатида терговга қадар текширув органининг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ва прокурор келтириб ўтилган бўлиб, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари Жиноят-процессуал кодексининг 34, 36, 38¹ ва 39¹-моддаларида ифодаланган.

Шунингдек, терговга қадар текширув жараёнида иштирок этувчи жиноят процессида иштирок этувчи бошқа шахслар гуруҳига мансуб бўлган жиноят процесси иштирокчиларининг, яъни гувоҳ (65-66 модда), гувоҳнинг адвокати (66¹-модда), эксперт (67-68 модда), мутахассис (69-70 модда), таржимон (71-72 модда), холислар (73-74 модда)нинг тушунчалари ҳамда ҳуқуқ ва мажбуриятлари аниқ ифодалаб берилган. Лекин юқорида санаб ўтилган жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларида терговга қадар текширув органининг мансабдор шахси билан амалга оширадиган фаолияти ифода этилмаган.

Шу ўринда эътиборимизни терговга қадар текширув жараёнида бевосита қатнашувчилар жиноят процессида ўз манфаатларини ҳимоя қилувчи иштирокчиларга қаратсак. Ушбу иштирокчилардан терговга қадар текширув жараёнида ҳимоячи (49-53 модда), қонуний вакил (60-61 модда) ва вакилларнинг (62-63 модда) иштирок этишини кузатишимиз мумкин. Ушбу жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларига эътибор билан разм солсак, бу ҳолатда ҳам терговга қадар текширув органлари билан амалга ошириладиган фаолият лозим даражада ифодаланмаганлиги, ҳолат мавҳумлигича қолганлиги намоён бўлади.

Фақатгина Жиноят-процессуал кодексининг 49-моддасининг тўртинчи қисмида ҳимоячининг ишда иштирок этишига жиноят процессининг ҳар қандай босқичида, шахс ушланганда эса унинг ҳаракатланиш эркинлигига бўлган ҳуқуқи амалда чекланган пайтдан бошлаб руҳсат этилиши белгиланган.

Терговга қадар текширув жараёнида асосий эътибор беришимиз лозим бўлган ҳолатлардан бири бу терговга қадар текширув ўтказилаётган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб олиш, қолаверса унинг ҳуқуқий мақомини аниқлаш зарурати бўлиб ҳисобланади.

⁵ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.01.2019 й., 03/19/515/2472-сон. <https://lex.uz>.

Жиноят-процессуал кодексида текширув ўтказилаётган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қисман келтириб ўтилганлигини кузатишимиз мумкин. Жумладан, Жиноят-процессуал кодексининг 63-бобида ишни судга қадар юритиш босқичида амнистия актини қўллаш билан боғлиқ нормалар ўз аксини топган бўлиб, унда бевосита терговга қадар текширув ўтказиш жараёнида амнистия актини қўллаш учун асослар мавжуд бўлса суриштирувчи, терговчи терговга қадар ўтказилган текширув материалларини ёки жиноят ишини қайси шахсга нисбатан амнистия актини қўллаш тўғрисидаги масала қўйилаётган бўлса, ўша шахснинг аризаси ҳамда амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш ҳақида судга илтимоснома киритиш ҳақидаги тақдимнома билан прокурорга юборилиши ифода этилган. Яъни терговга қадар текширув давомида терговга қадар текширув ўтказилаётган шахсга амнистия актини қўллаш тўғрисида ариза ёзиш ҳуқуқлари берилганлигини кўришимиз мумкин.

Терговга қадар текширув жараёнида терговга қадар текширув ўтказилаётган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ифодалашга қаратилган норматив ҳужжатлар Жиноят-процессуал кодексида акс этган бўлиб, ушбу нормалар фақатгина эълон қилинган амнистия акти содир этилган жиноят ёки шахсга дахлдор бўлган ҳолатларда ва терговга қадар текширув жараёнида шахс Жиноят-процессуал кодексининг 224-моддаси тартибида ушлаб турилгандагина таъсир доирасига эга.

Бизнинг фикримизча, терговга қадар текширув жараёнида шахс ҳуқуқ ва эркинликларининг самарали таъминланишига эришиш мақсадида ушбу жараёнда иштирок этаётган, яъни терговга қадар текширув ўтказилаётган шахснинг жиноят процесси иштирокчиси сифатидаги ҳуқуқий мақомини белгилаш ва ушбу шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини Жиноят-процессуал кодекси нормасида акс этириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фикримизча, терговга қадар текширув жараёнида иштирок этаётган шахснинг жиноят содир этган шахс, гумон қилинаётган шахс ёки ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахс деб номлаб бўлмайди. Чунки жиноят содир этган шахс деб номлаш учун аввал унинг жиноят содир этганлигини, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахс деб номлаш учун эса ушбу жараёнда ишотлаган бўлишимиз шарт. Гумон қилинаётган шахс тушунчаси эса гумонланувчи тушунчасига жуда яқин бўлиб, келгусида тушунмовчиликларга сабаб бўлиши мумкин. Шу мақсадда биз Жиноят-процессуал кодексининг жиноят процессида ўз манфаатларини ҳимоя қиладиган шахслар, ҳимоячилар ва вакиллар деб номланган 5-бобига жиноят процессининг янги иштирокчиси сифатида «Терговга қадар текширув ўтказилаётган шахс» деб номланган янги иштирокчининг киритилишини тақлиф қиламиз.

«48¹-модда. Терговга қадар текширув ўтказилаётган шахс.

Терговга қадар текширув ўтказилаётган шахс ушбу Кодексда белгиланган тартибда унга нисбатан терговга қадар текширув ҳаракатлари амалга ошириладиган жиноят процессининг иштирокчисидир».

«48²-модда. Терговга қадар текширув ўтказилаётган шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.

Терговга қадар текширув ўтказилаётган шахс: унга нисбатан ўтказилаётган терговга қадар текширувни билиш; ушлаб турилганлиги ва турган жойи тўғрисида адвокатга ёки яқин қариндошига телефон орқали қўнғироқ қилиш ёхуд хабар бериш; у ушланган пайдан бошлаб ҳимоячига эга бўлиш ҳамда учрашувларнинг сони ва давом этиши вақти чекланмаган ҳолда у билан холи учрашиш, ушбу Кодекснинг 230-моддаси иккинчи қисмида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно; ушланганидан кейин ўн икки соатдан кечиктирмай тушунтириш беришни талаб қилиши; ўзига нисбатан ишнинг бошқа ҳар қандай ҳолатлари тўғрисида кўрсатувлар бериш ёхуд кўрсатувлар беришдан бош тортиш ва кўрсатувларидан жиноят ишига доир далиллар сифатида унинг ўзига қарши фойдаланилиши мумкинлиги ҳақида хабардор бўлиш; ўз она тилидан ҳамда таржимон хизматидан фойдаланиш; ўзининг ҳимояланиш ҳуқуқини шахсан ўзи амалга ошириш; илтимоснома бериш ва рад қилиш; маълумотлар тақдим этиш; терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи ёки терговчининг рухсати билан тергов ҳаракатларида иштирок этиш; амнистия актини қўллаш ҳақидаги ишлар бўйича суд мажлисларида иштирок этиш; ўзига нисбатан ушбу кодекснинг 325-моддаси тартибида жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисида қарор чиқарилишига розилик бериш, терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчининг, терговчининг, прокурорнинг ва суднинг ҳаракатлари ҳамда қарорлари устидан шикоятлар бериш ҳуқуқига эга.

Терговга қадар текширув ўтказилаётган шахс: терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг чақирувиغا биноан ҳозир бўлиши, терговга қадар текширувда иштирок этишдан бош тортмаслиги; ҳақиқатни аниқлашга далилларни йўқ қилиши, сохталаштириши, гувоҳларни кўндиришга уриниш ва қонунга хилоф бошқа ҳаракатлар билан тўсқинлик қилмаслиги; терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг қарорлари ҳамда суднинг ажрими ва ушбу Кодексда назарда тутилган бошқа процессуал қарорлар ижро этилишига тўсқинлик қилмаслиги; ишни юритишда тартибга риоя этиши шарт.

Терговга қадар текширув ўтказилаётган шахс зиммасига кўрсатув бериши, шунингдек ўзининг жиноятга алоқадор эмаслигини ёки ишнинг бошқа бирор ҳолатларини исботлаш мажбурияти юкланиши мумкин эмас».

Юқорида қайд этилган норманинг жиноят-процессуал қонунчилигига киритилиши терговга қадар текширув даврида шахс ҳуқуқ ва эркинликларини самарали таъминлаш билан бирга терговга қадар текширув фаолиятини амалга оширувчи мансабдор шахслар ва органлар зиммасига тегишли мажбуриятларни юклатилишига хизмат қилади.

Терговга қадар текширув давомида Жиноят-процессуал кодексида ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда процессуал мақоми белгиланмаган жиноят процессининг яна бир иштирокчиси мавжуд бўлиб, ушбу жиноят процесси иштирокчисининг ҳуқуқ ва эркинликларини қонунда ифодалаш нафақат ушбу жараёнда шахс ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ таъминланишига, балки ушбу жараёнда тарафларнинг ўзаро тортишуви асосида ташкил этишга хизмат қилади.

Жиноят-процессуал кодексининг 2-моддасида жиноят-процессуал қонун ҳужжатларининг вазифалари жиноятларни тез ва тўла очишдан, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этишдан ҳамда қонуннинг тўғри татбиқ этилишини таъминлашдан иборат эканлиги, шунингдек, жиноят ишларини юритишнинг жиноят-процессуал қонунларда белгиланган тартиби қонунийликни мустаҳкамлашга, жиноятларнинг олдини олишга, шахс, давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя этишга ёрдам қилмоғи лозим эканлиги ифодаланган. Шунингдек, Жиноят-процессуал кодексининг 18-моддасида жиноят ишини юритиш учун масъулиятли барча давлат органлари ва мансабдор шахслар жиноят процессида қатнашаётган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишлари шарт эканлиги келтирилган.

Шунингдек, бир қатор халқаро ҳужжатларда⁶ ҳамда хорижий ва мамлакатимиз олимларининг фикрларида⁷ жиноятдан жабр кўрган шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича фикр ва мулоҳазалар билдирилган.

Амалдаги Жиноят-процессуал кодексининг 54-моддасида жиноят, худди шунингдек ақли норасо шахснинг ижтимоий хавfli қилмиши шахсга маънавий, жисмоний ёки мулкый зарар етказилган деб ҳисоблаш учун далиллар бўлган тақдирда, бундай шахс жабрланувчи деб эътироф этилиши,

⁶ Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права (резолюция 60/147 Генеральной Ассамблеи). Сборник стандартов и норм ООН в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 22.05.2019).; Рекомендация Совета Европы R (85) 11 о положении потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 22.05.2019).

⁷ Саитбаев Т. Р., Зокиров Б. Э. Жабрланувчи ва гувоҳларни ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий ва ташкилий муаммолари // Ҳуқуқ – Право – Law. – 2000. – № 2. – Б.51-52.; A. Gruber. Protecting victims Rights in Criminal trial 7. JD, Harvard, 125, 2018.; Green, Diane L. Helping victims of violent crime : assessment, treatment, and evidence-based practice / Diane L. Green, Albert R. Roberts. p.; cm. – (Springer series on social work). – N. Y.: Springer Publishing Company, LLC. – 2008-256 p.; J. Edwards. The protection and Rights of victims under international Criminal law. Gardner 2018. 91.

жабрланувчи деб эътироф этиш ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор қарор, суд эса ажрим чиқариши кўрсатиб ўтилган.

Мухитдинов Ф.М. томонидан *жабрланувчи* – бу жиноий-ҳуқуқий фанларнинг барча соҳаларида, яъни жиноят ҳуқуқи, жиноят процесси, криминология, криминалистика, суд-тиббиёт ва суд-психиатрик соҳаларида умумий тарзда ишлатиладиган, шу билан бирга, шахснинг мақомидан келиб чиқадиган махсус ибора эканлиги таъкидланган⁸.

Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда шуни қайд этишимиз лозимки, жиноят процессида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўла-тўқис таъминланишига эришиш учун терговга қадар текширув жараёнида жиноятдан жабрланган шахсларнинг ҳуқуқий мақомини белгилаш зарур бўлади.

Лекин терговга қадар текширув давомида жиноятдан жабрланган шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари жиноят-процессуал кодексида ўз ифодасини топмаган. Улар қонунда белгиланган тартибда жиноят процесси иштирокчилари сифатида тан олинмаган ва процессуал мақомга эга эмас. Бунинг натижасида тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органига жабрланган шахслар ариза ва хабар билан мурожаат қилишга доир ҳуқуқ ва эркинликларининг етарли даражада муҳофаза қилинмаслиги ёки тегишли ҳал қилув қарорлари уларга ўз вақтида етказилмаслиги сабабли улар томонидан юқори турувчи инстанцияларга норозилик кайфиятидаги мурожаат қилиш ҳолатлари кўплаб учрамоқда. Шунингдек, бу каби камчиликларнинг мавжудлиги фуқароларнинг ХМҚОларга бўлган ишончсизлик кайфиятини шакллантиришга хизмат қилиши мумкин.

Терговга қадар текширув жараёнида жиноятдан зарар кўрган шахснинг ҳуқуқий мақомини белгилаш бўйича ўтказилган анкета сўрови натижаларига кўра, сўровда иштирок этганларнинг 84 фоизи юқорида келтирилган фикрни тасдиқлаб, ҳуқуқий мақом белгиланиши шахс ҳуқуқларини янада самарали таъминлашга ва мавжуд камчиликларни камайитиришга хизмат қилишини таъкидлашган.

Шунга ўхшаш фикрни Б.А. Саидов келтириб ўтган бўлиб, унинг фикрига кўра терговга қадар текширув жараёнида «Ариза билан мурожаат қилган шахс» деб номланган жиноят процессининг янги иштирокчисини киритиш⁹ таклиф этилган. Бироқ фикримизча, терговга қадар текширув жараёнида ариза билан мурожаат қилган шахс деб номланган жиноят процесси иштирокчисининг киритилиши терговга қадар текширув жараёнида жиноятдан жабрланган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ таъминланишига хизмат қилмайди. Чунки жиноят ҳақидаги ариза ёки хабар билан нафақат жабрланувчи, балки жиноятдан жабрланмаган бошқа шахслар ҳам мурожаат қилишлари мумкин.

Юқоридаги фикрларга асосланган ҳолда ҳамда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 35-моддасига таянган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига «Жиноятдан жабрланган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари» номли 55¹-модда киритилишини ва уни қуйидаги тахрирда баён этилишини таклиф этамиз:

«55¹-модда. Жиноятдан жабрланган шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.

Жиноятдан жабрланган шахс ўз аризасини оғзаки, ёзма ёки электрон шаклда баён қилиши; тушунтиришлар бериш жараёнида ўзига ва яқин қариндошларига қарши кўрсатув бермаслик; адвокат хизматидан фойдаланиш; Жиноят-процессуал кодексининг 325-моддасида белгиланган тартибда шикоят-аризасини бериш ёки бермаслик; терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги, шунингдек қарор(ажрим)лари устидан шикоятлар келтириш; жиноят ҳақидаги хабарни кўриб чиқиш натижалари бўйича қабул қилинган қарор (ажрим)дан хабардор бўлиш; прокурорнинг жиноят иши қўзғатиш тўғрисидаги қарорни бекор қилиш тўғрисидаги қарори тўғрисида хабардор бўлиш; жиноят иши қўзғатишнинг рад этиш тўғрисидаги қарорнинг бир нусхасини олиш ва унга қонунда белгиланган тартибда шикоят қилиш ҳуқуқи мавжуд.

⁸Мухитдинов Ф.М. «Юриспруденция» мутахассислиги «Жиноят ҳуқуқи» соҳасининг «Виктимология» фани бўйича Ўқув-услугий қўлланма – Т: ИИВ Академияси, 2019. –Б.34.

⁹Саидов Б.А. Ишни судга қадар юритишда шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш: Монография. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.235.

Жиноятдан жабрланган шахс: терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг чақирувига биноан ҳозир бўлиши; ҳаққоний кўрсатувлар бериши; ҳақиқатни аниқлашга далилларни йўқ қилиш, сохталаштириш, гувоҳларни кўндиришга уриниш ва қонунга хилоф бошқа ҳаракатлар билан тўсқинлик қилмаслиги; терговга қадар текширув органи мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор талаби бўйича маълумотлар тақдим қилиши; терговга қадар текширув вақтида тартибга риоя этиши шарт.

Жиноятдан жабрланган шахс била туриб ёлгон хабар берганлик ва кўрсатувлар берганлик учун қонунда белгиланган тарзда жавобгар бўлади».

Ушбу норманинг Жиноят-процессуал кодексига киритилиши натижасида терговга қадар текширув даврида шахс ҳуқуқ ва эркинликларини самарали таъминлаш билан бирга ариза ёки хабар билан мурожаат қилган шахсларнинг муайян мажбуриятларини ҳам таъминлаб беради. Шунингдек, ушбу жараёнда терговга қадар текширувни олиб борувчи мансабдор шахсларнинг масъулияти ошишига сабаб бўлади.

Яна бир эътибор беришимиз лозим бўлган ҳолат бу, аризани текшириш натижалари бўйича жиноят ишини кўзғатишни рад этиш тўғрисида қарор қабул қилинганда ариза ёки хабар билан мурожаат қилган шахс кейинчалик жиноят процессининг иштирокчиси бўлмайди. Аксинча, жиноят ишини кўзғатиш тўғрисида қарор қабул қилинганида у кейинчалик жиноят процессида гувоҳ, жабрланувчи, гумон қилинувчи ёки айбланувчи сифатида иштирок этиши мумкин. Шу сабабли ҳам терговга қадар текширув давомида жиноят ҳақида ариза ёки хабар берган шахсларнинг процессуал мақомини белгилаш зарурати юзага келади.

Хулоса қилиб айтганда, терговга қадар текширув жараёни билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий асосларининг янада такомиллаштирилиши, мавжуд камчиликларнинг бартараф этилиши, мавжуд нормаларнинг самарали қўлланилиши ҳар бир жиноят иши юзасидан адолатнинг қарор топишига хизмат қилиб, жиноят-процессуал муносабатларда шахс ҳуқуқларини таъминлашда муҳим институтлардан бирига айланиши, шубҳасиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права (резолюция 60/147 Генеральной Ассамблеи). Сборник стандартов и норм ООН в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 22.05.2019).; Рекомендация Совета Европы R (85) 11 о положении потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 22.05.2019).
2. Саитбаев Т.Р., Зокиров Б.Э. Жабрланувчи ва гувоҳларни ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий ва ташкилий муаммолари // Ҳуқуқ – Право – Law. – 2000. – № 2. – Б.51-52.; A.Gruber. Protecting victims Rights in Chiminal trial 7.JD, Harvard, 125, 2018.; Green, Diane L. Helping victims of violent crime : assessment, treatment, and evidence-based practice / Diane L. Green, Albert R. Roberts. p.; cm. – (Springer series on social work). – N.Y.: Springer Publishing Company, LLC. – 2008-256 p.; J.Edwards. The protection and Rights of victims under international Criminal law. Gardner 2018. 91.
3. Мухитдинов Ф.М. “Юриспруденция” мутахассислиги “Жиноят ҳуқуқи” соҳасининг “Виктимология” фани бўйича Ўқув-услугий қўлланма – Т: ИИВ Академияси, 2019. –Б.34.
4. Астанова Л.А. Жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар. – Т., 1997. – Б.68.
5. Саидов Б.А. Ишни судга қадар юритишда шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш: Монография. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.235.
6. Строгович М.С. Избранные труды. Т.2. – М., 1992. – С.277.
7. Щадрин В.С. Процессуальные гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве: понятие и доктринальное толкование // Закон и время. – 2003. – №3. – С.110.
8. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.01.2019 й., 03/19/515/2472-сон. <https://lex.uz>.

9. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.08.2020 й., 06/20/6041/1151-сон.
<https://lex.uz>.

10. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.01.2019 й., 03/19/515/2472-сон.
<https://lex.uz>.